

Kültürel Bellek

2017

HAZIRLAYANLAR
Pelin Şahin Tekinalp
Gonca Gökalp Alpaslan

HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
2017

1969-
1997 yılında
Cami - Kebir mar-
Hakkı rahmetli
yık. Anıta Atı-
Kıy Keçan kamba-
Herer ile birlikte

Konya, Kütahya,
Lazger'de oku-
nuru Hakkı Pa-
1908 sonunda bi-
öviyet hizmetinde
Çengiz) ahr-
A bir oostuğu varı-
Hılgarların göç-
ması kancir. 1020

ömek
e.müsc
b mava
ede r
dar b
K.R.NY
nat eoe r bir key

Kültürel Bellek 2017

Hazırlayanlar

Pelin Şahin Tekinalp

Gonca Gökalp Alpaslan

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Kevser Yetim

Yazıların düşünsel ve akademik sorumluluğu ile yazım tercihleri yazarlarına aittir.

Yayın hakları© 2021 Hacettepe Üniversitesi

Copyright© 2021, Hacettepe University

ISBN: 978-975-491-516-7

SUNUŞ

KÜLTÜREL BELLEK 2017 kitabımızda, 7-8-9 Kasım 2017'de üniversitemizin Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin desteğiyle gerçekleştirdiğimiz sempozyumdan seçilmiş yazılar ve konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz araştırma yazıları toplanmıştır.

Başta Hacettepe Üniversitesi olmak üzere Ankara Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, TED Üniversitesi, Çankaya Üniversitesi gibi Ankara'daki üniversiteler ile Tekirdağ Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Nevşehir Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi gibi ülkemizin farklı kentlerindeki üniversitelerden ve Varşova Üniversitesi'nden araştırmacıların çalışmalarını biraraya getirmekten mutluyuz.

Disiplinlerarası yaklaşımı ve farklı bakış açılarını birleştirmeyi amaçladığımız bu seçkide sanat tarihi, psikoloji, halkbilimi, arkeoloji gibi insani bilimler alanlarından, Türk dili ve edebiyatı, Fransız dili ve edebiyatı, İngiliz dili ve edebiyatı, İtalyan dili ve edebiyatı gibi filoloji alanlarından, seramik, mimarlık, şehir ve bölge planlama gibi güzel sanatlar ve mimarlık fakültelerinden, psikiyatri ve nöroloji gibi tıp alanlarından araştırma yazıları yer almaktadır.

Unutmamak için biz hatırlamayı, öğrenmeyi, görmeyi, araştırmayı seçiyoruz. Unutmamak için, unutulduysa hatırlamak ve hatırlatmak için, bilmeyenlere göstermek, anlatmak ve belleğimize sahip çıkmak için başladığımız bu yolculukta çağrımızı kırmayan değerli araştırmacılara şükranlarımızı sunuyoruz. Unutmayalım ki, kültürel bellek hepimizi birleştiren güçtür.

29 Ekim 2019

A. Pelin Şahin Tekinalp
C. Gonca Gökalp Alpaslan

İÇİNDEKİLER

- 7 | Mustafa S. AKPOLAT, Ş. Güneş Can GÖKÇE
EŞSİZ KÜLTÜR VARLIĞI BİR ORTAÇAĞ GÜRCÜ KALESİ: ENGÜZEKKAPI
- 26 | Selda ALP
BELLEK, HEYKEL VE SİYASET
- 42 | Armağan ALTAY
ARZU VE HAYALİN ÖZGÜRLEŞTİREN BELLEĞİ: MASALLAR
- 50 | Nuray AŞAN
XIX. YÜZYIL GÜLMECESİNDE KADININ YERİ: ŞEMSETTİN SAMİ *LETAİF* ÖRNEĞİ
- 65 | Tuğrul ATASOY
GIDA EDİNME YÖNTEMLERİ, UZUN ÖMÜR VE KÜLTÜREL BELLEK İLİŞKİSİ ÜZERİNE ESKİ VE OLASI BİR HİKÂYE
- 72 | Bülent AYYILDIZ
İTALYAN YARIMADASINDA KOLEKTİF BELLEK VE DUYGU: GIORGIO DE CHIRICO VE ARTURO NATHAN
- 85 | Özgür Ceren CAN
SIRIN BELLEĞİ VE BELLEĞİN SIRRİ: ANAFARTALAR ÇARŞISI SERAMİK PANOLARIYLA DÜŞÜNMEK
- 101 | Banu CANGÖZ
FARKLI BELLEK TÜRLERİ VE KÜLTÜREL BELLEK ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI
- 110 | Ali CENGİZKAN
65 YIL ÖNCESİNİN KIZILAYI: BİR "HAYIR ÇETESİ" NİN MACERALARI *KARINCA YUVASI* VE İLHAN TARUS
- 131 | Salim ÇONOĞLU
SAMİHA AYVERDİ'NİN *İBRAHİM EFENDİ KONAĞINDA*, KOLEKTİF /TOPLUMSAL BİLİNCİ OLUŞTURAN MEKÂN: MAHALLE
- 141 | Pınar EKİNCİ
ANKARA KIZ LİSESİ YILLIKLARINDA CUMHURİYETİN İZLERİ
- 156 | Fazile EREN KAYA
STATÜ KAYBI DÜŞÜNCESİNİN NÂBİ'NİN *AZLİYYE* KASİDESİNE YANSIMALARI
- 167 | Nurtaç ERGÜN ATBAŞI
CENGİZ AYTMATOV'UN *DAĞLAR DEVRİLDİĞİNDE* / *EBEDİ NİŞANLI* ROMANINDA KARŞIT DEĞERLER
- 181 | Serdar ERKAN
YENİ KAVRAMLAR, YENİ ALGILAR: TÜRK HALK MÜZİĞİ VE KÜLTÜREL BELLEK
- 189 | Petek ERSOY İNCİ
KÜLTÜREL BELLEK VE İZMİR'DE YAŞAYAN MAKEDONYALI GÖÇMENLER
- 214 | Çimen GÜNAY ERKOL
AYLA KUTLU'NUN *YEDİNCİ BAYRAK* ROMANINDA GÖÇMEN KADIN BELLEĞİ
- 221 | Esra KARLIDAĞ
1980 SONRASI TÜRK ROMANINDA ARGO DİL, İKİ ÖRNEK: *AĞIR ROMAN* VE *EROİN GÜNCESİ*

236 Neyir KOLANKAYA BOSTANCI
TARİH ÖNCESİ MAĞARA RESİMLERİNDE KÜLTÜREL BELLEK İZLERİ

256 Alev ÖNDER
ÇANAKKALE'DEN SONRA: KİMLİK VE BELLEĞİN YENİDEN İNŞASI

268 Ahmet ÖZKAN
GRAFİK ROMAN VE SİNEMADA II. DÜNYA SAVAŞI ACILARININ BELLEKTEKİ İZLERİ: MAUS VE PİYANİST ÖRNEĞİ

289 Nursen ÖZKUL FINDIK
SERAMİKTE BELLEK: BİÇİM VE İŞLEVSELLİK

302 Özge ÖZTEKİN
MEKÂNIN BELLEĞİNDEN ŞİİRİN BELLEĞİNE UZANAN YANSIMALAR: HANEDAN KADINLARININ İSTANBUL'DA YAPTIRDIĞI MİMARİ ESERLERİN TARİH MANZUMELERİNDEKİ GÖRÜNTÜLERİ (XVIII. YÜZYIL)

340 M. Sacit PEKAK
KAPPADOKİA BÖLGESİ OSMANLI DÖNEMİ HİRİSTİYAN KİLİSELERİNİN KORUMA SORUNLARI

357 Huriye REİS
1950'LER İNGİLTESİ'NDE KÜLTÜR VE ŞİİRDE YENİDEN YAPILANMA: LARKİN VE 'HAREKET' ŞİİRİ

372 Kaynak SELEKLER
SÜBJEKTİF BELLEK BOZUKLUĞU

374 Z. Sibel SİPAHİOĞLU
KÜLTÜREL BELLEĞİMİZİN USTA AKTARICISI: TURGUT ÖZAKMAN

384 Kamila Barbara STANEK
DİLDE YAŞAYAN KÜLTÜR: ESKİ GELENEĞİN TASARRUF KAVRAMI ÖRNEĞİNDE KÜLTÜREL MİRAS OLARAK TÜRK VE LEH ATASÖZLERİNDE YANSIMASI

403 Zerrin TAŞPINAR
ANKARA'DAN ANADOLU'YA YAYILAN BİR AYDINLANMA ÖRGÜTLENMESİ: EDEBİYATÇILAR DERNEĞİ

412 Pelin ŞAHİN TEKİNALP
ANKARALI HARİTACI BİR ASKER RESSAM: A.RUŞEN TAŞPINAR

422 Gülsen TEZCAN KAYA
TİMURLU SARAY'NDAN OSMANLI SANATINA: KÜLTÜREL BELLEĞİN RESİMLİ ELYAZMASI ÜRETİMİNE YANSIMALARI

456 Buket TOSUN
KÜLTÜREL BELLEĞİMİZDE BİR DAYANIŞMA HİKÂYESİ: KAYSERİ ERKEK SANAT ENSTİTÜSÜ VE ÖĞRENCİ YURDU

477 Mehmet TUNÇER
ANKARA'DA SON YILLARDA KAYBOLAN TARİHİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER: HAVAGAZI FABRİKASI YIKIMI

EŞSİZ KÜLTÜR VARLIĞI BİR ORTAÇAĞ GÜRCÜ KALESİ: ENGÜZEKKAPI

Mustafa S. AKPOLAT, Ş. Güneş Can GÖKÇE

Büyük Ustamız

Celal Esat ARSEVEN'in anısına, saygılarımızla...

Araştırmamızın konusu olan Engüzekkapı Kalesi, bir Ortaçağ Gürcü yapısıdır. Erzurum-Artvin karayolu üzerindeki kale, Uzundere ilçesinin Dikyar köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Kale, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.03.2006 tarih ve 262 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Artı Bir Proje Grubu'nun 2017 yılında yapmış olduğu "Engüzekkapı Kalesi Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projesi" çerçevesinde hazırlanmış olduğumuz "Sanat Tarihi Raporu" için yapmış olduğumuz araştırmalarda bu kalenin isminin hiçbir yayında geçmediğini tespit ettik¹. Bu durumda, Türkiye'nin bildiğimiz kaleleri arasında en ilginçlerinden biri olan, benzersiz özellikler taşıyan Engüzekkapı Kalesi'nin yayımlanması ve araştırmacıların dikkatine ve ilgisine sunulması gerekiyordu.

¹ 2017 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrollüğünde Artı Bir Proje Grubu tarafından yapılan "Erzurum Uzundere Engüzekkapı Rölöve Restitüsyon Restorasyon Elektrik Mühendisliği ve Çevre Düzenleme Projesi" tamamlanmış ve Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 15.12.2017 tarih ve 2936 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Bilge Umar *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* kitabında (s.245) Kahramanmaraş ilinde Engizek adlı bir dağın bulunduğunu söylemektedir. ABD'li araştırmacı Edwards 1977 Eylül'ünde ve 1983 Ağustos'unda Ortaçağ kalelerini ve kiliselerini incelemek için Erzurum ve Artvin'e 3-4 kişilik ekibi ile iki araştırma gezisi yapmıştır. Bu gezilerin sonucu üç rapor halinde yayımlanmıştır. Yayınlarında yer alan iki haritada 25 kale görülmektedir. 25 kaleden on biri plan ve fotoğrafları ile tanıtılmış, yedisi ismi belirtilerek, yedisi ismi belirtilmeden haritalar üzerinde işaretlenmiştir. Makalemizin konusu Engüzekkapı Kalesi de haritada ismi belirtilmeden işaretlenmiştir. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nden M. Kadiroğlu başkanlığındaki bir araştırma ekibi 1995-2004 yılları arasında Çoruh vadisindeki tarihi yapıları belgeleme çalışmaları yapmıştır. Araştırma raporları Kültür Bakanlığı tarafından düzenli olarak yayımlanmıştır. Bu raporlarda da Engüzekkapı Kalesi yer almamaktadır. M. Kadiroğlu ve B. İşler'in *Gürcü Sanatının Ortaçağı* kitabında ise "Savunma Yapıları" başlığı altında kalelerin genel mimari özellikleri anlatılmış, Ardanuç ve Boselt kaleleri kısaca tanıtılmıştır

Tarihçe

Gürcüler tarih boyunca Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan Kafkas sıradağlarının yer aldığı bölgede yaşamıştır. Gürcülerin sürekli olmasa da tarih içinde uzun süre yaşadıkları bir bölge de Çoruh Nehri ve kollarının suladığı vadiler ile yukarı Kura Havzası'dır. Tarih boyunca Ermeni ve Gürcüler arasında el değiştiren bu bölgenin Çoruh Havzası'ndaki bölümü Acara, Nigali, Şavşeti, Klardjeti ve Tao; Kura Havzası'ndaki bölümü ise Samstke, Chavaheti, Artani ve Kola olarak adlandırılmıştır².

Gürcistan'da Alt Yontma Taş döneminde yaşamış olan insan varlığını ortaya koyan izler bulunmuştur. M.Ö. III. yüzyılda Doğu Gürcistan bölgesinde kurulan İberya Krallığı güçlü bir devlet olarak bilinmektedir. Daha sonra, Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki bir coğrafyada yer alan Gürcistan, Roma, Sasani, Bizans ve Pers devletlerinin yönetiminde kalmıştır³. Kral Mirian Dönemi'nde (265-342) Gürcüler Hıristiyanlığı kabul ederler. Gürcü Kilisesi 4. yüzyılda Antakya Patrikliği'ne bağlıdır⁴. Böylece, bölgenin bağımsız devleti durumuna gelen Gürcüler 6. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürür. Daha sonraki karışık dönem 9. yüzyılda Bagratlılar hanedanından Aşot I tarafından sonlandırılmış ve Gürcüler tekrar bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Aşot soyundan gelen Bagrat III (hd 975-1014) Doğu ve Batı Gürcistan'daki bütün prenslikleri birleştirdi ve Kutaysi'yi başkent yaptı. Bu dönemde çok sayıda kale inşa edilmiş ve ülkenin güvenliği sağlanmıştır. Gürcistan Ortaçağ'daki en parlak dönemini Gregori III'ün (hd 1156-1184) ve kızı kraliçe Tamara (hd 1184-1213) yönetiminde yaşadığı⁵.

Gürcü sanatının en önemli ayağını oluşturan mimarlık, özellikle tüm Ortaçağ boyunca dinsel yapılar alanında sürekli gelişme göstermiştir. Ayrıca arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yerleşim alanları, savunma yapıları, saray kalıntıları, günümüze gelebilen kaleler, manastır, kilise ve şapeller özgün ve güçlü bir Gürcü mimarlığının varlığını göstermektedir. Kendine özgü ölçü ve oranları, plan düzenlemeleri ve örtüleri ile dikkat çeken kiliseler, yer mozaikleri ve duvar resimleri ile bezenmiştir. Plan düzenlemesi bakımından merkezi-çokgen planların çeşitli uygulamaları bulunmaktadır. Dört yapraklı yonca plan tipi ise farklı uygulamalar göstermektedir⁶.

² Kadiroğlu ve İşler, 2010, s. 1-2.

³ *Büyük Larousse*, 1992, s. 4862.

⁴ Kadiroğlu ve İşler, 2010, s. 6.

⁵ *Büyük Larousse*, 1992, s. 4863-4864.

⁶ Kadiroğlu ve İşler, 2010, s. 15, 23.

Engüzekkapı Kalesi

Engüzekkapı Kalesi, Tortum çayına paralel uzanan Erzurum-Artvin yolunun 20 m kadar güneydoğusunda, çok dik kayalık bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Uzunluğu 70 m, genişliği 30 m olan kale, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Kale, doğu tarafında iki duvarla korunmakta ve duvarların arasındaki bölüm doğal bir hendek oluşturmaktadır. Bu hendek görünümü bölüme güney ucundaki ve kuzey ucunun 42,00 m kadar aşağısındaki iki ayrı girişten ulaşılmaktadır⁷. Güney taraftaki girişe, yakın zamanda Uzundere Belediyesi'nin yaptırdığı, uzunluğu 16 m, genişliği 1,80 m olan çelik köprüden geçilerek ulaşılmaktadır⁸ (1. ve 2. Görsel).

Yeni yapılan çelik köprüden geçerek hendek görünümü bölümün dik-dörtgen açıklıklı kapısına ulaşılmaktadır (4. Görsel). Taş lentolu kapının yüksekliği 1,70 m, genişliği 0,80 m'dir. Ortalama genişliği 2,50 m olan hendek görünümü bölümün başlangıcında, sol tarafta 23,00 m yükseklikteki başkule, sağ tarafta ise ortalama yüksekliği 2,20 m olan dış duvar görülmektedir (2. ve 11. Görsel). Başkuleden sonra başlayan 16,00 m yükseklikteki beden duvarı kalenin içine doğru kıvrılarak 25,00 m devam eder. 3,50 m genişlikteki beden duvarının bu bölümü küçük bir burç biçiminde sonlanır (12. Görsel). Burç biçiminde sonlanan kalın beden duvarı, daha alçak ve daha ince olarak kuzeye doğru, topografyaya uygun kavisler yaparak 30,00 m kadar devam eder. Bu duvarın genişliği 0,80 m, yerden yüksekliği ise ortalama 10,00 m dir. Duvarın son bölümünde, genişliği 1,50 m, şu andaki yüksekliği sadece 0,80 m kadar olan, kalenin giriş kapısı bulunmaktadır (5. Görsel). Günümüzde, kalenin içine enkazla dolu bu kapı açıklığından sürünerek girilmektedir. Duvarın yüksekliği kuzeye doğru gittikçe azalmaktadır. Beden duvarına yaklaşık 1,80 m uzaklıktaki dış duvar da beden duvarı boyunca devam etmektedir. Dış duvarın bu bölümdeki yüksekliği ise ortalama 2,00 m'dir (2. Görsel).

Kalenin beden duvarının kuzeydoğu bölümü neredeyse tamamen yıkılmıştır. Beden duvarı, bu yıkılmış bölümden sonra batıya dönerek 10,00 m kadar devam eder. Doğru-batı doğrultusundaki bu bölümden sonra dik açı yaparak güneye doğru yönelir; bu köşede, daha sonra tanıtılacak olan şapel bulunmaktadır (13. Görsel). Dik uçurumlar üstündeki batı beden duvarının çok küçük bir bölümü günümüze gelebilmiştir.

Batı cephenin orta bölümünde, kuzeye bakan geniş bir penceresi bulunan, beden duvarına bitişik küçük bir mekânın kalıntıları görülmektedir. Kalenin batı cephesi, güney tarafta büyük boyutlu, yüksek bir burçla sonlanmaktadır (2. ve 6. Görsel). 12,00 m uzunlukta, 13,00 m yükseklikteki burcun güney duvarı, doğuya doğru devam ederek başkule ile birleşir.

Kalenin güneydoğusundaki başkule gerek konumu gerekse yüksekliği açısından en çok dikkat çeken mimari elemandır (2. ve 8. Görsel). Belli bir geometrik biçimi olmayan başkule güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Uzunluğu 13,00 m, genişliği 3,20 m ve yerden yüksekliği 23,50 m olan kulenin üstüne bugün çıkılamamaktadır. Kuzeydoğu cephesindeki geniş beden duvarının üstünde, bugün enkazla dolu olan, harap durumda, giriş olabilecek bir düzenleme bulunmaktadır. Başkulenin güneydoğu cephesi etkileyici bir görünümdedir; bu cephede üst bölümde eksende Avrupa kalelerindeki senkendazlara (machicolation)⁹ benzeyen bir mimari eleman dikkat çekmektedir (4. ve 7. Görsel). Bu elemanın sağ yanında ise iki tane aynı büyüklükte dikdörtgen pencere vardır. Başkulenin kuzeybatı cephesinde de ahşap lentolu büyük bir dikdörtgen pencere görülmektedir.

Kalenin kuzeybatı köşesinde bulunan dikdörtgen planlı küçük şapelin sadece duvarları günümüze gelebilmiştir. Dıştan dışa ölçüleri 5,00 x 4,00 m olan şapelin girişi güney cephesinde, eksenin solundadır. Apsisin küçük bir bölümü sağlam durumdadır (13. Görsel).

Başkulenin güneybatı yüzüne bitişik olan, planının belli bir geometrisi olmayan Mekân 1'in iç ölçüleri 7,50 x 6,00 m'dir. Girişi kuzeydoğu cephesinden olan mekânın üst bölümünde, başkule ile ortak duvarında büyük boyutlu ahşap kiriş yuvaları görülmektedir. Mekânın kuzeydoğu duvarında iki, kuzeybatı duvarında bir tane olmak üzere, farklı büyüklükte üç tane dikdörtgen pencere bulunmaktadır (2. ve 3. Görsel).

Kalenin kuzey bölümünde, beden duvarına bitişik olan, kareye yakın planlı Mekân 2, 6,00 x 7,00 m boyutlarındadır. Mekânın kuzey ve güney duvarlarında tahribatlar sonucu şekilsiz açıklıklar oluşmuştur; bunlardan, daha düzgün kenarları bulunan kuzeydeki açıklık giriş olabilir (2. ve 3. Görsel).

Kalenin orta bölümünde, tahrip olmuş durumda, köşeleri yuvarlatılmış kareye yakın planlı bir sarnıç bulunmaktadır. Büyük bölümü kayaya oyulmuş sarnıcın plan ölçüleri 2,30 x 2,30 m, yüksekliği 2,70 mdir.

⁷ Bu bölüm ilerde daha ayrıntılı tanıtılacaktır.

⁸ Kaledeki rölyöve çalışmalarını kolaylaştıran, uzunluğu 16,00 m, genişliği 1,60 m olan çelik köprü'nün yapımını hızlı bir şekilde gerçekleştiren Uzundere Belediye Başkanı sayın M. Halis Özsoy'a çok teşekkür ederiz.

⁹ Eski kalelerde, kale duvarları dibine sokulan düşmana yukardan ağır taşlar vesaire atmağa mahsus, dışarıya doğru çıkıntılı ve önü siperli olarak yapılan altı açık cumba gibi çıkma kısımlar. Kale kapılarının savunmak için üst taraflarına böyle senkendazlar yapılırdı (Arseven, 1983, s.1780).

Tahrip olmuş ağız açıklığı ise 1,80 mdir. Sarnıcın yüzeylerinde, üstteki daha ince olan iki kat sıva görülmektedir (2. Görsel).

Başkuleye bitişik, kuzeydoğu yönünde devam eden kalın beden duvarının iç yüzüne bitişik bir merdiven bulunmaktadır. Oldukça dik eğimli, iki bölümden oluşan merdivenin iki bölümü arasında şu anda herhangi bir mimari eleman yoktur. Merdivenin genişliği 0,60 m ile 0,90 m arasında değişmektedir (6. ve 9. Görsel).

Kalenin kuzeydoğu köşesinde bulunan, iç beden duvarındaki giriş kapısına tırmanan, benzersiz, ilginç, merdivenli olarak başlayıp, rampalı olarak devam eden bir mimari düzenleme dikkat çekmektedir (1., 2. ve 10. Görsel). Bu düzenleme alt bölümde 10,30 m yükseklikteki silindirik, düşeye yakın merdiven boşluğu ile başlar. Anakayaya yaslanmış bu boşluğun çapı 2,50 m, etrafındaki duvarın kalınlığı 0,80 m dir. Şimdi herhangi bir merdiven izi veya kalıntısı bulunmayan bu bölümde ahşap, yuvarlak planlı bir dönel merdiven bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümün devamında, basamakları anakaya işlenerek yapılmış, orta bölümde geniş açı yaparak sol tarafa (güneye) yönelen iki kollu merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenin başlangıç basamağı ile son basamağı arasındaki kot farkı 8,60 m'dir. Merdivenli bölümün bittiği yerde bulunan küçük mekânı, doğusundaki hisarpeçe korumaktadır (2. Görsel). merdivenli bölümün bittiği yerden başlayan "S" planlı rampa, beden duvarındaki girişin önüne kadar çıkmaktadır.

Kalenin büyük bölümü dolgulu duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Kireç harcı ve moloz taşlarla inşa edilen duvarların dış yüzlerinde bol harç kullanılarak derzleme yapılmıştır. Duvarların içeriye bakan yüzlerinde de çoğunlukla derzleme yapılmamıştır. Beden duvarları hiçbir düzleştirme yapılmamış olan ana kaya üzerine inşa edilmiştir. Başkule ile şapelin köşelerinde büyük boyutlu kabayonu taşlar kullanılmıştır. Beden duvarları ile başkulenin dış duvarlarının dış yüzeyleri düşey doğrultu ile 4,5-5,0 derece açı yaparak yükselmektedir (8. Görsel).

Bölgede Bulunan Bazı Ortaçağ Gürcü Kalelerinden Dört Örnek Artvin Kalesi

Kale, Artvin kentinin aşağı bölümündeki dik bir kayalık tepenin üstünde bulunmaktadır. Kalenin üstünde yer aldığı tepenin kuzey, doğu ve güney taraflarının tamamı uçurumlarla sonlanmaktadır. Bazı kaynaklarda 10. yüzyılda inşa edildiği belirtilen kale, Çoruh nehrinin kuzey kıyısından geçen yola hakim

konumdadır. Duvarları tepenin topoğrafyasına uygun şekilde inşa edilmiş olan kalenin, uzun ekseni doğu-batı doğrultusunda olmak üzere, uzunluğu 62,00 m, genişliği 42,00 m'dir. Güneybatı tarafındaki giriş kapısı 20,00 m uzunlukta bir hisarpeçe tarafından korunmaktadır. Belli bir geometrisi olmayan kalenin 3 katlı başkulesi batı tarafta bulunmaktadır. Başkulenin üst bölümündeki dört senkendazdikkat çekmektedir. Savunma açısından daha önemli olan güney beden duvarı üstünde çok sayıda mazgal pencere ile senkendaz bulunmaktadır. Kalenin avlusunda iki sarnıç, büyük bir dikdörtgen mekân ile doğu uçta şapel görülmektedir. Kalenin duvarlarında yapı malzemesi olarak boyut açısından belli bir standardı olmayan moloz taş ve kireç harcı kullanılmıştır¹⁰ (14. ve 15. Görsel).

Ardanuç Kalesi

1982 m yükseklikteki bir tepenin üstünde bulunan kale, 230 m uzunluğunda ve 65 m genişliğindedir. Uzun ekseni güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan kalenin doğu tarafındaki uçurum, tabanında Ardanuç suyu bulunan derin bir kanyonla sonlanmaktadır. Kalenin hemen kuzeydoğusunda Eski Ardanuç köyü Orta Çağ'daki yerleşmenin üstünde bulunmaktadır. Yeni Ardanuç kenti ise kalenin 3 km kuzeydoğusundadır.

Tarihte kaleye ilişkin ilk bilgi, kral Vardan Mamikonean'ın kardeşinin 451 yılında yenildiği savaştan sonra Ardanuç kalesine sığındığına ilişkindir. Daha sonra kral Vakhtang I Gorgosal (445-510) bütün Çoruh havzasını (Klardjeti) sınırları içine katmıştır. Bölgeye duka olarak atanan Artavaz, harap durumda bulunduğu kaleyi onarmış ve bölgenin yönetim merkezi yapmıştır. 9. yüzyılda Aşot I, Arapların tahrip ettiği kaleyi onarmış, genişletmiş ve kalenin hemen yanına surlarla korunan kenti kurmuştur. Kral Aşot'un mezarı da kalede inşa ettirdiği kilisenin içindedir.

Uçurumlarla kuşatılmış ince ve uzun tepeli kuşatan beden duvarı üstünde kule veya burç bulunmamaktadır. Beden duvarları dışında, kuzeybatıda bulunan ve tünellerle yukarıdaki kaleye bağlanan mağaralar da savunma amaçlı kullanılmıştır. Kaleye ulaşım, topoğrafyanın izin verdiği tek yer olan tepenin kuzeydoğu bölümüne gelen patika ile sağlanmaktadır. Planda B noktasındaki giriş, kuzey tarafındaki hisarpeçe ile korunmaktadır (16. ve 17. Görsel). B noktasından kaya işlenerek oluşturulmuş basamaklarla kalenin girişi

¹⁰ Edwards, 1986, s. 168-169.

olan C noktasına ulaşılmaktadır. Kayaya oyulmuş merdivenin dış tarafındaki parapetin son bölümündeki yuvarlak kemer dikkat çekmektedir. Kalenin güney bölümünde, avluyu doğudan ve batıdan kuşatan beden duvarları kısmen ayakta. Doğu duvarı batı duvarına göre çok daha geniş ve sağlamdır. Beden duvarlarında seğirdim yeri veya dendan bulunmamaktadır. Duvarlardaki malzeme-teknik farklılıkları kalenin farklı dönemleri olduğunu göstermektedir. Avlunun orta bölümünde, bugün harap durumda olan kilise görülmektedir. Kilisenin apsisi kısmen ayakta. Kilisenin kuzeybatı köşesindeki oval planlı sarnıç da harap durumdadır. Kilisenin batısındaki F yapısı da kısmen kayaya oyulmuş oval planlı diğer bir sarnıçtır¹¹ (16 ve 17. Görsel).

Şavşat Kalesi

Kale, Şavşat ilçe merkezinin kuzeybatısında, ilçe merkezine 3 km uzaklıkta, Şavşat deresi ile eski Ardahan yolu yakınındaki kayalık tepede konumlanmıştır. 85 x 60 m boyutlarındaki kalenin, eşkenar dörtgeni andıran planının uzun köşegeni kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır.

Kaynaklar, bu bölgenin 338 yılında Gürcülerin yönetimine girdiğini fakat kalenin inşaat tarihi hakkında bilgi olmadığını söylemektedir. Diğer bir bilgi ise, kral Bagrat I'nin bölgeyi ve kaleyi 9. yüzyılın başlarında fethettiğini işaret etmektedir.

Hisarpeçe ile korunan kalenin girişi güney cephesinde bulunmaktadır. Girişin doğusundaki ince uzun planlı C kulesi beden duvarının dışına sonradan eklenmiştir. C kulesinin doğusundaki, günümüze küçük bir bölümü gelen D kulesi de kaleye sonradan eklenmiştir. D kulesinden sonra beden duvarı geniş açı yaparak kuzeye yönelir. 3 katlı E kulesi, Gürcü kalelerinde pek görülmeyen dışa taşkın dik açılı bölümü ile dikkat çekmektedir. Kalenin doğu bölümünün ekseninde bulunan, dikdörtgen planlı F yapısı kalenin başkulesidir. Avlu cephesindeki giriş kapısı zeminden oldukça yukarıda bulunmaktadır; Araştırmacı Edwards giriş kapısına ahşap merdivenle çıktığını söylemektedir. Başkulenin hemen solundaki, at nalı planlı G nişi küçük bir şapelin apsisi. Apsisten sonra beden duvarı 20 m kadar devam ederek kalenin kuzeydoğu köşesine ulaşmaktadır. Kalenin, derin ve dik kayalıklarla kuşatılmış olan kuzey ve batı tarafında beden duvarlarının genişliği güney ve doğudakilere nazaran daha azdır. Kalenin güneybatı köşesindeki 3 katlı A kulesi, belli bir geometrisi olmayan planı ile dikkat çekmektedir. Avludaki K şapeli çok harap durumdadır.

¹¹ Edwards, 1986, s. 171-172.

Şapelin yalnızca doğu duvarının ve kuzey duvarının küçük bir bölümü ayakta. Şapelin kuzeyindeki, günümüze duvarlarının sadece küçük bir bölümü gelebilen J yapısının işlevi bilinmemektedir. Yapının ortasında kayaya oyulmuş bir sarnıç görülmektedir¹² (18. ve 19. Görsel).

Ferhatlı Kalesi

Ardanuç ilçe merkezine 5 km uzaklıktaki Ferhatlı Kalesi, Ardanuç suyu paralel olarak uzanan karayolunun güneybatısındaki kayalık tepenin üstünde konumlanmıştır. Aşağıdaki karayolundan görünüşü çok etkileyici olan kalenin uzunluğu 10 m, genişliği 35 m dir. Kale kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Ferhatlı köyüne 2 km uzaklıktaki kale, tarihi kaynaklara göre kral Vakhtang I döneminde 485 yılında onarılmış ve piskoposluk merkezi olmuştur.

Kalenin güneydoğu cephesinde, birinden geçildikten sonra diğerine ulaşılan iki girişi bulunmaktadır. Kalenin karayoluna bakan kuzey cephesi, beden duvarları ve kuleleriyle en etkileyici ve en özenli inşa edilmiş bölümü olarak dikkat çekmektedir. C kulesinin, kayaya oyulmuş basamaklarla inilen kapısından, daha aşağıdaki savunma amaçlı kullanılan mağaralara ulaşılmaktadır. Kuzey cephenin ortasında D burcu ile F burcu arasında, iki kademeli istinat duvarı gibi inşa edilen bölüm dikkat çekmektedir. Ayrıca bu duvarın alt bölümünde, ana kayadaki açıklığı geçmek için yapılmış olan yuvarlak kemer bu bölgedeki kalelerde az görülen bir mimari elemandır. Kuzey beden duvarının sonunda, sonradan kapatılmış bir çıkış kapısı bulunmaktadır. Kalenin çok güçlü olmadığı anlaşılan güney beden duvarından günümüze küçük parçalar gelebilmiştir. Kalenin avlusunda, batı bölümdeki I harfi ile gösterilen ve başkule olduğu söylenen yapı çok harap durumdadır. Başkule kalıntılarının doğusunda, aşağıda ise işlevi bilinmeyen küçük bir yapı bulunmaktadır¹³ (20. ve 21. Görsel).

Değerlendirme

Yazımızın asıl konusu olan Engüzekkapı Kalesi ile karşılaştırmak üzere kısaca tanıtılan Artvin, Ardanuç, Şavşat ve Ferhatlı kaleleri bağlamında bir mimari de-

¹² Edwards, 1986, s. 174-176.

¹³ Edwards, 1986, s. 170-171.

ğerlendirme yapmak yararlı olacaktır. Amacının ve işlevinin gereği olarak kayalık tepeler üzerinde bulunan kaleler, plan düzenlemesi açısından tamamen arazinin topoğrafik yapısına bağlıdır. Ana kayaya, bazı örneklerde olduğu gibi merdiven yapma dışında hiç müdahale yapılmamıştır. Bir patika ile ulaşılan kale girişleri, dönemeçli dehlizlerden sonra ulaşılan, düşmanların göremeyeceği biçimde düzenlenmiş, ayrıca hisarpeçelerle de korunmuştur. Kalelerin en önemli ögesi olan beden duvarları Gürcü kalelerinde doğrudan ana kaya üzerinde ve yılankavi biçimde, köşe yapmadan inşa edilmiştir. Beden duvarları üstünde çoğunlukla kule bulunmaz, üst bölümlerinde dendanlar ve seğirdim yeri de yoktur. Gürcü kalelerinin, özellikle yüksekliği ile dikkat çeken ögesi başkuleleridir. Belli bir geometrik şekli olmayan başkule kütlesinin gövdesi Engüzekkapı Kalesi'nde olduğu gibi dolu olabilmektedir. Bazı kalelerde görülen senkendazlar, çoğunlukla başkulelerde bulunmaktadır. Kayalık tepeler üstünde konumlanan, etkileyici silüetleri ile dikkat çeken Ortaçağ Gürcü kaleleri, sadece doğadaki moloz taşlar ve kireç harcı kullanılarak inşa edilmiştir.

Sonuç olarak, Gürcü askeri mimarlığının, yukarıda belirtilen parametreleri göz önüne alındığında: Gürcistan'ın hiçbir zaman Ortadoğu'ya hakim olan büyük uygarlıkların etkisine tam olarak girmemiş bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Gürcüler çevrelerindeki uygarlıkları yerli geleneklerle karıştırarak, bölgesel bir mimarlık ve sanat yaratmışlardır¹⁴.

Konuya ilişkin araştırmalarımız ve incelediğimiz örnek kaleler göz önüne alındığında, plan düzenlemesi, giriş düzenlemeleri, başkulelerin ele alınışı ve malzeme-teknik bağlamındaki değerlendirmeler Engüzekkapı Kalesi'nin 10. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini işaret etmektedir.

¹⁴ Kuban, 2004, s. 79-80.

Kaynaklar

Arseven, C. E. (1983) *Sanat Ansiklopedisi*, 4, İstanbul s.1780.

Büyük Larousse (1992) "Gürcistan", 10, İstanbul s. 4862.

Edwards, R. W., (1986), The fortifications of Artvin: A second preliminary report on the marchlands of northeast Turkey, *Dumbarton Oaks Papers*, 40, ss. 168-169.

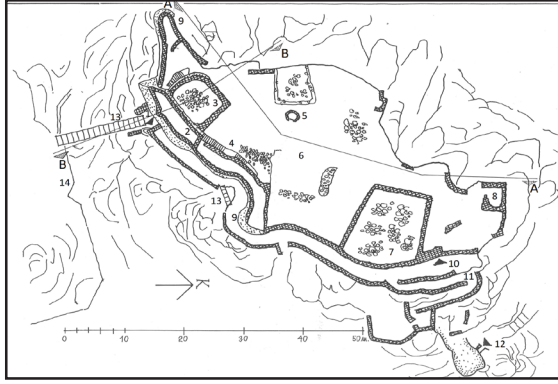
Kadiroğlu, M. ve İşler, B. (2010) *Gürcü Sanatının Ortaçağı*. Ankara.

Kuban, D. (2004) *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları*, İstanbul: Yapı Kredi.

Umar, B. (1993) *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap.

1. Görsel: Genel görünüş, doğu cephesi (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

2. Görsel: Üst görünüş (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

(1. Giriş 1; 2. Başkule; 3. Mekan 1; 4. Merdiven; 5. Sarnıç; 6. Avlu; 7. Mekan 2; 8. Şapel; 9. Burç; 10. Giriş 3; 11. Rampa; 12. Giriş 2; 13. Çelik Köprü; 14. Demir Korkuluk)

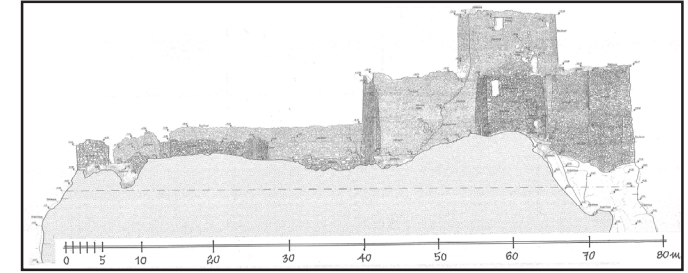
3. Görsel: Genel görünüş, kuzeyden kalenin içine bakış (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

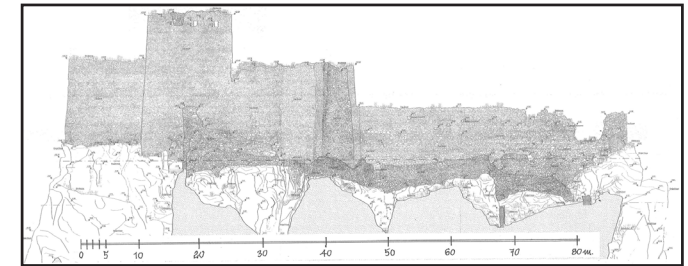
4. Görsel: Güney cephesi (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

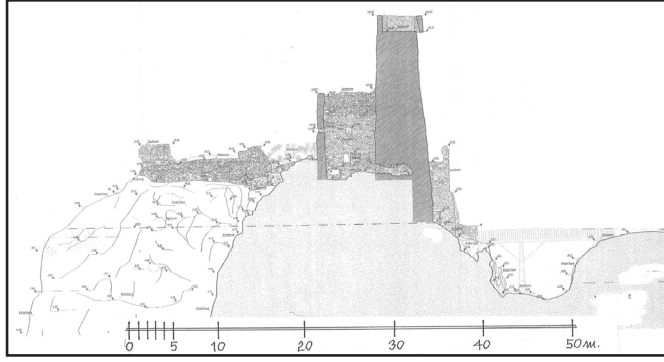
5. Görsel: Giriş 3, kalenin içine açılan kapı (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

6. Görsel: A-A kesiti (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

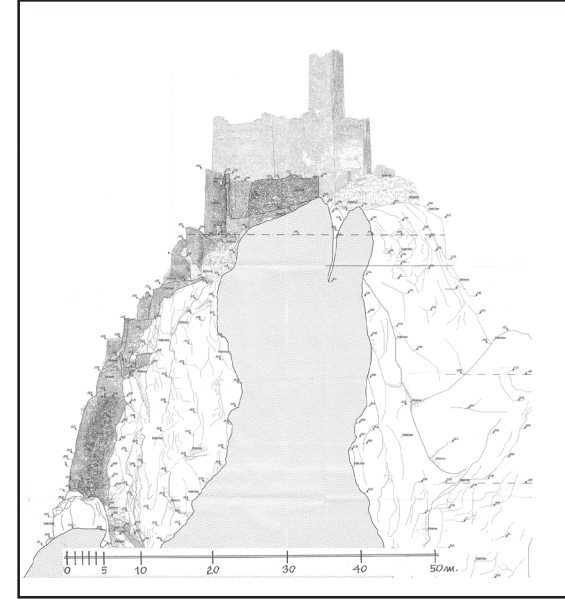
7. Görsel: Güneydoğu cephesi (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

8. Görsel: B-B kesiti (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

9. Görsel: Doğu beden duvarı, merdivenler (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

10. Görsel: Kuzey cephesi (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

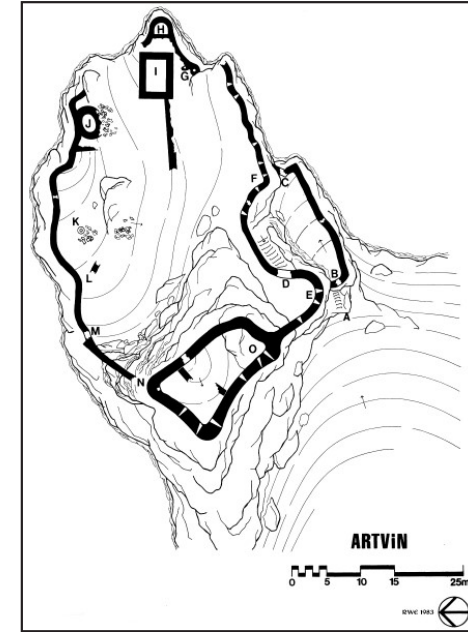
11. Görsel: Doğu cephesi (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

12. Görsel: Doğu cephesi (güney bölümü) (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

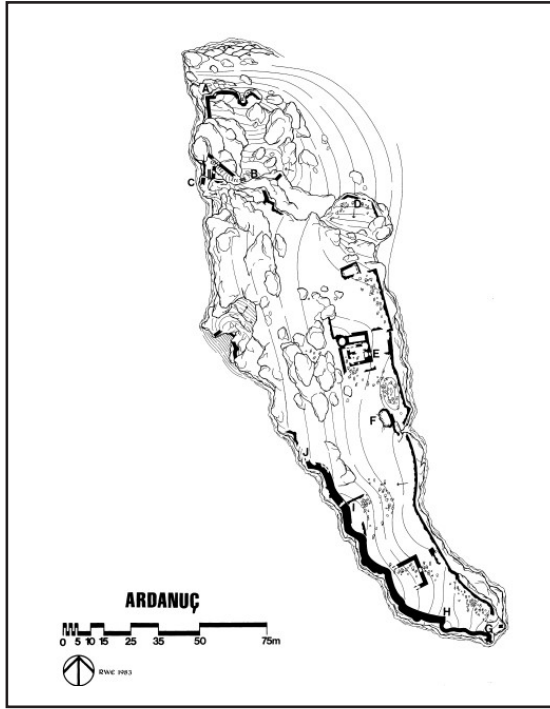
13. Görsel: Şapel, güney cephe (Artı Bir Proje Grubu arşivi)

14. Görsel: Artvin Kalesi, plan (Edwards, 1986)

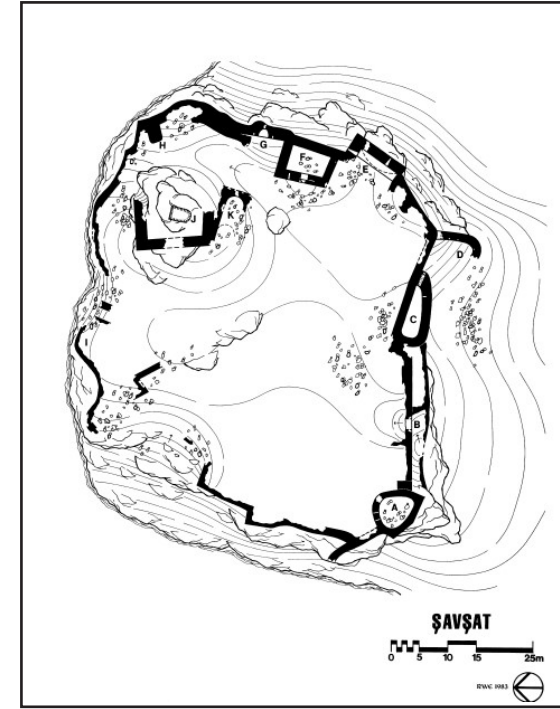
15. Görsel: Artvin Kalesi, genel görünüş (Edwards, 1986)

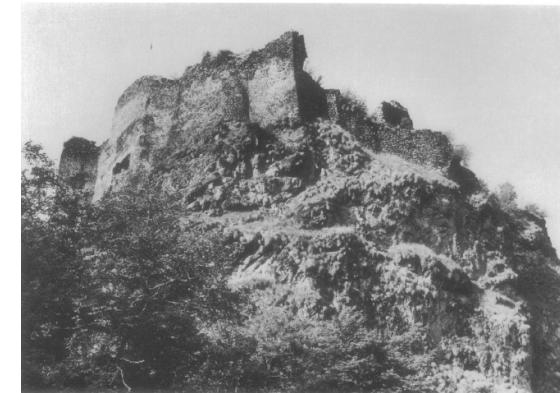
16. Görsel: Ardanuç Kalesi, plan (Edwards, 1986)

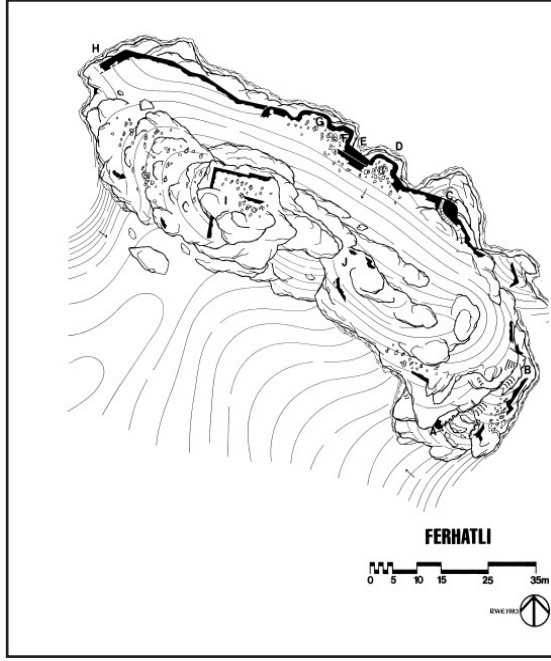
17. Görsel: Ardanuç Kalesi, genel görünüş (Edwards, 1986)

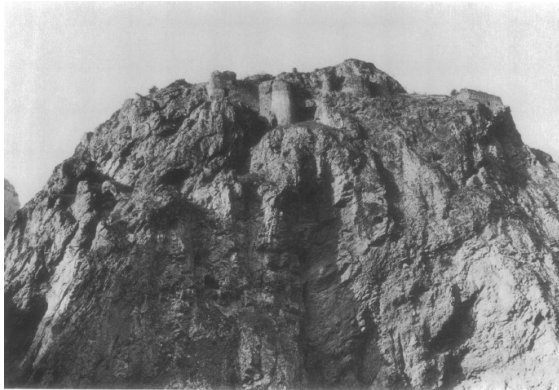
18. Görsel: Şavşat Kalesi, plan (Edwards, 1986)

19. Görsel: Şavşat Kalesi, genel görünüş (Edwards, 1986)

20. Görsel: . Ferhatlı Kalesi, plan (Edwards, 1986)

21. Görsel: Ferhatlı Kalesi, genel görünüş (Edwards, 1986)